

Musiken, Nätet & Upphovsrätten

**Ett normvetenskapligt perspektiv på musikupphovsrättsliga problem i
informationssamhället**

Stefan Larsson

**Kandidatuppsats vid
Sociologiska institutionen,
avdelningen för rättssociologi,
Lunds universitet, september 2004.
Handledare: Håkan Hydén
Examinator: Karsten Åström**

1	Inledning.....	3
2	Syfte.....	4
3	Metod	5
4	Utveckling av problemet.....	6
4.1	<i>Vem definierar fenomenet?.....</i>	7
5	Aktörerna och teknologin.....	8
5.1	<i>Hur musiken är knuten till pengarna.....</i>	8
5.1.1	<i>STIM och NCB .....</i>	8
5.1.2	<i>Musikförlag .....</i>	9
5.2	<i>Mellanhändernas stridsrop .....</i>	10
5.3	<i>Musikförsäljning på nätet och kampen om formaten.....</i>	12
5.4	<i>Utbredningen.....</i>	13
5.5	<i>Det nya lagförslaget .....</i>	14
6	Immaterialrätten.....	15
6.1	<i>Två rättsfall .....</i>	16
7	Det rättssociologiska perspektivet	17
8	Teori.....	19
8.1	<i>Rätt, Norm, Samhälle .....</i>	20
8.2	<i>”Norm” .....</i>	20
8.2.1	<i>Normbegreppet enligt Hydén.....</i>	21
8.3	<i>Normmodellen .....</i>	22
6.1	<i>Normteori.....</i>	22
6.1.1	<i>Värde .....</i>	23
6.1.2	<i>Kunskap .....</i>	24
6.1.3	<i>Möjligheter .....</i>	24
6.1.4	<i>Normmodellens samspel och verkan.....</i>	25
8.4	<i>paradigmskiftet.....</i>	26
8.5	<i>S-kurvor som metafor för samhällelig förändring.....</i>	27
8.5.1	<i>Världsbilder .....</i>	28
8.6	<i>Teorisummering.....</i>	29
9	Analys.....	31
9.1	<i>Vilja - Vad vill man? .....</i>	31
9.2	<i>Kunskap - Vet man hur? .....</i>	32
9.3	<i>Möjligheter - Är det möjligt?.....</i>	33
9.4	<i>Samhället som s-kurva.....</i>	34
9.4.1	<i>Att rätten följer teknologiska landvinningar är inget nytt.....</i>	35

9.4.2	Definitionen av fenomenet som ett problem.....	36
9.4.3	Det normativa avantgardet?.....	37
10	Reflektioner över lagen och immaterialrättens dilemma	38
11	Avslutning.....	39
Källförteckning.....		43
11.1	<i>Litteratur .....</i>	43
11.2	<i>Webbadresser.....</i>	44
11.3	<i>Artiklar .....</i>	44
11.4	<i>Offentligt tryck.....</i>	45
11.5	<i>Rättsfallsförteckning.....</i>	45

1 Inledning

Internet har, framförallt, med kommunikation att göra. Digitaliseringen av textmassor, bilder, ljud – det vi ibland kallar multimedia – sammansatt med möjligheten att kommunicera informationen över nätverk har delvis förändrat själva sättet att kommunicera. Språket påverkas av möjligheterna, ord tillkommer, betydelser förändras och symboler får värden de inte hade kunnat få utan detta nya sätt att hantera information. Informationsteknologin integreras i själva sättet att tänka. I det perspektivet är det inte utan poäng att tala om att människan och maskinen till slut blivit ett. Den uppkopplade människan är en hybrid dem emellan.

Utän att förlora oss i science fiction kan vi konstatera att den samverkande effekten av informationsteknologin innebär en social förändring. Både till det yttre (sättet att agera) och det inre (sättet att tänka). Den i USA verksamme sociologen Manuel Castells söker över tre band förklara informationsteknologins globala samhällsförändrande verkningar, och skriver i första bandet: *Nätverkssamhällets framväxt*¹ att det framförallt är informationens förmåga att genomsyra hela samhällsstrukturen som ger dess sociala effekter.

Det kommunikationssystem vilket de digitala nätverken är en ofrånkomlig del av är beroende av en rad komponenter, såsom de uppkopplade datorernas processorhastighet, lagringsmöjligheter och IT-infrastrukturens inneboende förutsättningar och kapacitet. Kommunikationssystemet utgörs av informationsteknologins alla artefakter, från mobiltelefoner och mp3-spelare till datornätverken. Kommunikationens förutsättningar och utformning är underkastad vilka möjligheter som ligger inom ramarna för systemets komponenter. Integreringen av delarna i ett system, de sammantagna komponenterna, ger kommunikationssystemet. Den sociala förändringen ligger just i den dynamiska kombinationen av det sociala och det tekniska. Castells skriver:

”Uppkomsten av ett nytt elektroniskt kommunikationssystem som kännetecknas av global räckvidd, integration av alla kommunikationsmedier och potentiell interaktivitet förändrar vår

---

¹ Castells, Manuel (2000). *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 1: Nätverkssamhällets framväxt*. Uddevalla: Daidalos.

kultur och det för gott. Frågan uppstår då om denna förändrings faktiska villkor, utseende och effekter.”²

Vilka blir, med andra ord, följderna av den sociala förändringen som följer på vad Castells beskriver som *den informationsteknologiska revolutionen*? Jag väljer här att slå ner på ett specifikt område; genom att fokusera på fildelningsproblematiken kring musikfiler, som i allra högsta grad är informationsteknologiskt anknuten, hoppas jag kunna extrahera något mer generellt i förståelsen av informationsteknologiernas samhällskonsekvenser.

2 Syfte

Datorerna av idag kan både processa och lagra information av stora mått. Kommunikationsnäten har utvecklats under en tid till att idag innehålla bandbredd nog att vara kompetenta att kommunicera digital information *worldwide* i sådan grad att filmer och musikfiler i enorma mängder kommit att kopieras och överföras varje dygn. En stor del av trafiken av detta upphovsrättsligt skyddade material sker utan att upphovsrätten till materialet beaktas. Den illegala trafiken är så utbredd att det också är lönt att tala om att en utbredd norm har uppkommit i samhället. En norm som kolliderar med gällande rätt. Varför är det så, och varför är det ett problem?

Syftet blir då att svara på den frågan, med utgångspunkt i Håkan Hydéns normteorier och i viss mån också Ewermans mer tidsrelaterade samhällsteorier. Jag väljer att skärma av syftet till att enbart beröra *musikens* fildelning och därtill kopplad problematik, även om annat skyddat material självklart berörs av samma debatt.

Syftet är inte att vara normerande, dvs. inte att visa på något 'rätt' eller 'fel' i en moralisk mening. Jag konstaterar att det finns normstrukturer i konflikt med varandra, den ena är lagfäst och den andra av senare uppkommen art, och försöker sedan förklara orsaken till den senares uppkomst och faktorerna bakom.

---

² Castells. *Informationsåldern. Band 1: Nätverkssamhällets framväxt*, sidan 376.

3 Metod

Val av metod görs naturligtvis lämpligen utifrån aktuell forskningsfråga. När det gäller ett så aktuellt och föränderligt fenomen som fildelning är det sällan man finner insatt litteratur, av den orsaken att litteraturen så snabbt blir inaktuell.

Jag har valt att använda mig av en befintlig teori, nämligen normteorin, i sammanjämkning med Anders Ewermans ansats om samhällsutveckling över tid. Den metodiska användningen av teorierna blir teoriprovande på så vis att teorin i viss mån är i centrum för metoden.³ Detta innebär i sig en avgränsning av undersökningen då man i en teoriprovande undersökning inte nödvändigtvis måste ta hänsyn till samtliga faktorer som påverkar det undersökta fenomenet. Istället koncentrerar man undersökningen till att pröva betydelsen av de speciella förklaringsfaktorer för fenomenet som utgör nyckelbegreppen i den aktuella teorin.⁴

Handlingsdirigerande normers påverkan på individers beteende sker till stor del i individers medvetande och undermedvetande. Normer är ofta internaliserade, även om det inte är ett strikt kriterium.⁵ Därför utgör också själva utrönandet, förklaringen till normernas uppkomst, något i många fall svårämbar och komplext.

Genom att använda mig av ett flertal artiklar som skrivits på olika håll, ibland statistiska underlag och undersökningar samt viss litteratur på området blir min metod av ett kvalitativt slag och mina slutsatser resonerade. Jag söker inte konstatera att illegal fildelning är utbredd, det utgår jag ifrån, jag försöker istället förklara *varför*, och detta ur ett rättssociologiskt, normativt perspektiv.

Artiklarnas relevans är stor när det gäller utvecklingen av de olika digitala formaten som skivindustrin och dataföretagen står för. Utvecklingen går fort och frontlinjens placering tenderar att vara av färskvarutyp.

För att närma oss den samhällsvetenskapliga metodologiska terminologin kan man i och för sig fråga sig hur det ligger till med validiteten och reliabiliteten hos exempelvis tidningsartiklarna. Det vill säga, hur väl fångar dessa verkligheten, hur väl mäter de som empiriskt material det jag avser att mäta, och hur tillförlitliga är de?⁶ Min mening är att

---

³ Esaiasson et al, *Metodpraktikan*, s. 97 figur II.1 *Olika typer av empiriska undersökningar*.

⁴ Esaiasson et al s. 106.

⁵ Hydén, *Normvetenskap* s. 96. Se vidare under teorikapitlet.

⁶ Svenning, Conny (2000). *Metodboken*. Eslöv: Lorenz förlag. Se exv. sidorna 60-65.

låta artiklarna vara markörer på i vilken riktning vindarna blåser, snarare än något bergfast att luta sig emot. Samtidigt måste man ha i åminnelse att fenomenet med fildelning och normerna däromkring inte låter sig beskrivas utifrån en enskild källa eller samling av data. Det är snarare så att en *metodtriangulering* är nödvändig, där data, teori, litteratur och metoder varvas.⁷ Kort uttryckt, där splittring råder kring empirins källor råder också splittring av metod för dessas utvärdering. Fenomenet jag studerar, utvärderar och analyserar har flera komponenter i sin komplexitet och påverkar därmed mitt val av metod i samma mån.

4 Utveckling av problemet

Som jag redovisar nedan under teoridelen ser vi att Hydén och Ewerman genom sina teoretiska ansatser avser att försöka förstå och därmed förklara sociala förändringar i ljuset av informationssamhällets tillväxt och industrisamhällets avtagande. Utifrån deras mer generella utblick snörper jag perspektivet och fokuserar på problematiken kring musikens plats i informationssamhället. Med musiken följer ett koppel av rättslig reglering och i sin tur normbrytande digital nätverksbaserad fildelning.

Upphovsrätten är grundad i lag och är tänkt att erbjuda vissa rättigheter till bland annat musikupphovsmän, dvs. exempelvis låtskrivare. Bland dessa rättigheter finns bland andra en rätt till ersättning för att någon utnyttjar det verk upphovsmannen, vid tryckandet av skivor eller framförande av musiken på olika sätt. Det är inte svårt att idag konstatera att en stor mängd upphovsrättsligt skyddad musik fördelas runt på servrar och i digitala nätverk utan att hänsyn tas till upphovsrätten. Eftersom dessa handlingar är vanliga, dvs. beteendet är utbrett hos populationen, är det rimligt att tala om att en norm har brett ut sig hos en stor mängd individer, en norm som innebär att det är legitimt att kränka upphovsrätten. Inom normen tangerar inte gränsen för *det legitima* gränsen för *det legala*. Det föreligger med andra ord en konflikt mellan dessa normer och upphovsrätten. Om vi med sociologins termer skall betrakta och definiera detta samhällsfenomen behöver vi en teoretisk plattform, i detta fall en normvetenskaplig sådan, samt en mer ingående redogörelse för fenomenet. Intressant för problemet blir då:

---

⁷ Svenning, Conny (2000). *Metodboken*, sidan 87 och framåt.

- Vad innebär upphovsrätten?
- Vad innebär normerna?
- Hur kan man lämpligen betrakta konflikten dem emellan?
- Vilka är de involverade aktörerna?

4.1 Vem definierar fenomenet?

Det är viktigt i bedömandet av problemet att fråga sig vem som definierar problemet som just ett problem. Jag har tidigare nämnt problemet som ett ”fenomen” för att poängtera att det finns olika sätt att se på handlandet ifråga. Jag kommer nedan att via samhällsvetenskapliga teorier ge ett förslag på hur vi kan betrakta problemdefinitionen, vem som definierar osv., i ett större samhällshistoriskt perspektiv. Innan vi ger oss i kast med de samhällsvetenskapliga teorierna vill jag redogöra mer för vad fenomenet handlar om. De som definierar fenomenet som ett problem är mäktiga krafter i samhället. Eftersom stora ekonomiska belopp är inblandade är också mäktiga marknadsaktörer inblandade, förutom lagens företrädare. Låt oss titta närmare på detta.

5 Aktörerna och teknologin

Musik är något globalt uppskattat och i alla kulturer förekommande. I västvärldens upphovsrättsliga tankegods ingår som betydande del att individen till vilken musikens uppkomst kan knytas också är berättigad någon slags kompensation för verkets utnyttjande. Musiken, som industri betraktad, handlar med andra ord om stora belopp. Företagskorporationer och rentav statsbudgetar är beroende av de upphovsrättsliga, strukturella utformningarna. För en djupare förståelse för fildelningsproblematiken är det på sin plats att förklara den enskilde upphovsmannens plats i bilden, och hur dennes verk är knutna till övriga aktörer.

5.1 Hur musiken är knuten till pengarna

5.1.1 STIM och NCB

De flesta musikaliska verks offentliga framföranden kontrolleras i Sverige av STIM. Musikupphovsmän, textförfattare, bearbetare och musikförläggare i Sverige knyter sig genom *anslutningsavtal* till STIM för att försäkra sig om att få ersättning när musiken används i olika sammanhang, till exempel i radio. STIM träder i dessa rättsposition gällande offentligt framförande och framförande i förvärvsverksamhet inför större slutna kretsar. Gällande musikaliska verks mångfaldigande (att ge ut ett musikalbum, exv.) överläts denna rätt genom samma anslutningsavtal till NCB⁸. STIM har sin motsvarighet i s.k. systersällskap i andra länder och tillsammans utgör dessa ett nära nog globalt täckande nätverk, i vart fall i teorin. Tanken är att oavsett var på jordklotet en upphovsmans verk spelas eller utnyttjas så skall denne ersättas för detta, vilket då skall administreras av STIM eller STIM:s systersällskap, såvida musikupphovsmannen är knuten till STIM eller ett av STIM:s systersällskap. STIM och dess motsvarigheter har alltså uppstått i administrationssyfte, eftersom ett system där varje intresserad nyttjare av musik (exv. radio och TV) måste erhålla tillstånd från och ersätta varje enskild

---

⁸ NCB – Nordic Copyright Bureau. NCB är samägt av de nordiska upphovsrättsällskapen. NCB administrerar upphovsmännens inspelningsrättigheter och har sitt huvudkontor i Köpenhamn. Se www.ncb.dk.

upphovsman självfallet är dömt att misslyckas. Samtidigt skulle det vara i praktiken omöjligt att för en enskild upphovsman att bevaka sina rättigheter.⁹

STIM:s motsvarighet för artister och musiker (som alltså även kan vara upphovsmän) är SAMI¹⁰, som enligt hemsidan har som uppgift *att tillvarata och främja de utövande artisternas och musikernas rättigheter och ekonomiska intressen inom ramen för svensk och internationell upphovsrättslagstiftning*.

Producenterna av fonogram (musikprodukter) representeras av IFPI, med säte i London. IFPI tillvaratar skivbolagens intressen och rättigheter samt arbetar för bättre rättsligt skydd för dessa. IFPI representerar över 1450 medlemmar i över 75 länder och musikindustriorganisationer i över 48 länder och de bedriver även en omfattande internationell antipiratverksamhet.¹¹

5.1.2 Musikförlag¹²

Musikförlagen uppträder idag mycket som en promotor och marknadsförare för de musikaliska verk de knutit till sig. Musikförlagen söker fonogramproducenter (skivbolag) och artister att spela in eller offentligt framföra något ur musikförlagens repertoar. Många musikförlag är tätt knutna till dessa fonogramproducenter som dotterbolag eller på annat sätt och kan alltså vara direkt involverade i produktionen. I många fall knyts kompositören till förläggaren med inspelningsavtal vartill det sedan regelmässigt knyts ett musikförläggaravtal för de melodier som spelas in. Musikförläggaren får då en andel av de ersättningar som inkasseras av STIM och NCB, vilket för många förläggare

---

⁹ Läggs därtill den inskränkande regel som *avtalslicensen* utgör i URL, enligt Rosén i *Upphovsrättens avtal* ibland omtalad som ett ”utsträckt generellt tillstånd”. Avtalslicensen berör den del av upphovsrätten där rättsinnehavarantalet är så stort och där genomströmningen av verk är så hög att det har ansetts bli alltför komplicerat om utnyttjaren alltid skulle behöva söka tillstånd av varje enskild upphovsman eller hans rättsinnehavare på förhand. Lagstiftaren har då i vissa fall underlättat för kollektiva, centralt träffade uppgörelser som omfattar så många upphovsmän som möjligt. Den generella regeln i URL finns i 26i §. Om en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på ett specifikt område träffar avtal med en nyttjare om användning av verk inom den angivna kategorin, så utsträcks detta avtal till att också gälla för utanförstående upphovsmän, vilka med andra ord inte är företrädare av organisationen. Frågan blir med andra ord om en upphovsman ens *kan* ställa sig utanför STIM och bestämma över vem som skall få utnyttja dennes verk, så länge utnyttjaren ersätter STIM. Läs mer om detta i Roséns *Upphovsrättens avtal*.

¹⁰ SAMI – Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation. SAMI inkasserar ersättningar när inspelad musik sprids via exempelvis radio, TV eller offentligt framförande. Se www.sami.se.

¹¹ Se www.ifpi.se

¹² Fakta kring musikupphovsmännens situation gentemot musikförlag är mestadels hämtat ur Jan Roséns *Upphovsrättens avtal: regler för upphovsmäns, artisters, fonogram-, film, och databasproducenters, radio-, och TV-bolags samt fotografers avtal*. 2:a uppl., Stockholm: Norstedts Juridik, 1998.

representerar den huvudsakliga inkomstkällan. Det rättighetsomfång som avtalet innehåller är väl tilltaget. Detta utan att förpliktelserna som förläggaren förbundit sig är långtgående. Även om musikavtalet inte åskådliggör detta så bygger detta väl tilltagna rättighetsomfång på att förläggaren skall vara den organisatör av rättighetshantering som upphovsmännen behöver på sin sida.¹³ Det kan tilläggas att kompositörerna inte så ofta använder sig av sin hävningsrätt ens om det förlagda verket varken tryckts, inspelats eller framförts offentligt några år efter det att förlagsavtal träffats.

Vad vi ser är med andra ord att å ena sidan kan det tyckas att musikupphovsmännen säljer av sig både royaltyandelar och upphovsrättsliga rättigheter delvis som följd av sin okunskap att hantera rättigheterna och å andra sidan förstår vi musikförlagens länk till STIM och NCB, och därmed varför musikförlagen (och därmed alltså ofta skivbolagen) är så intresserade av att royalty inte undgår STIM och NCB.

Vad som framförallt då blir kvar är promotion av artisterna. Artister och upphovsmän som kan promota sig själva, eller i vart fall får genomslag via Internet, till exempel genom fildelning, kan man förstå lätt kan få dubier om varför de skulle ingå i ett musikförlagsavtal överhuvudtaget. Att fildelning är PR är också ett argument som inte sällan dyker upp i debatten hos fildelningsförespråkarna.

5.2 Mellanhändernas stridsrop

Vad det gäller olovlig fildelning av musik så har mellanhändernas stridsrop ljudit en tid. Vi skall också se att skivindustrins svar mot fildelning i viss mån påverkat tillgängliga filformat. De tunga processerna hörde vi om för några år sedan när USA:s fem skivbolagsjättar (Sony, Time Warner, BMG, Universal och EMI) försökte stänga Napster^{14, 15}. Med Napster kom också det första riktigt populära peer-to-peer-programmet¹⁶. Förutom från de stora skivbolagen lämnades även stämningar in av artister som kände sig kränkta av de nätburna musikfördelarna, exempelvis Metallica och Dr Dre. Resultatet av processerna mot Napster blev att Napster skulle rensa sin tjänst från

---

¹³ Rosén, *Upphovsrättens avtal*, sidan 173.

¹⁴ Ett virtuellt center för gratis fildelning, där bl a musik spreds utan hänsyn till om det gjordes lagligt eller inte.

¹⁵ Se exv. artikel ur Dagens Nyheter, 010515, Lundell, Mattias.

¹⁶ Peer-to-peer innebär i stort ett system som kopplar samman användarnas hårddiskar för fritt informationsutbyte.

material som gjorde upphovsrättsintrång. Under ungefär samma tid hade vi i Sverige ett rättsfall angående länkning till mp3:or^{17, 18}.

Det har kommit olika svar på hur den nya teknologin kan användas och hur fildelning skall betraktas. I USA förefaller man från skivindustrin föra en tuff linje som går ut på att processa mot fildelare och fildelningstjänster. RIAA¹⁹, den nordamerikanska skivindustrins företrädare har där stämt tusentals spridare av upphovsrättsskyddad musik över Internet.²⁰ Den svenska rättskulturen genomsyras inte av samma processvänlighet (eller möjligen stämningtillgänglighet) och vi har inte sett samma domstolsprocessuella bataljer här.

På den svenska arenan har exempelvis Svenska Antipiratbyrån, en övergripande organisation för bekämpandet av piratkopiering, satts samman av i första hand film-/video- och dataspelsbranscherna.²¹ Som ett svar på detta har Piratbyrån bildats, enligt egen utsago *för att stödja alla de som i strid mot rådande uppfattningar om upphovsrätt kopierar information och kultur fritt.*²²

För att summera kan alltså fildelningsfenomenets involverade parter grovt delas upp i:

- Skivindustrin (ofta representerad av en organisation, exv. IFPI²³)
- Upphovsrättsorganisationer (i Sverige exv. STIM²⁴)
- Stat (lagstiftare och domstol)
- Konsumenter (de som vill lyssna på musik, åtkommen legalt såväl som illegalt)

Upphovsrätten är, kort sagt, knuten till upphovsmännen genom lagar och konventioner och till skivindustrin genom avtal.

---

¹⁷ Mp3 står för Moving Pictures Expert Group 1 Audio Layer 3 och är ett filformat som komprimerar musik från 1/10 till 1/12 av sin okomprimerade form.

¹⁸ Det s.k. mp3-avgörandet (NJA 2000 s. 292). Se närmre kapitel 6.

¹⁹ Recording *Industry Association of America*. Se <http://www.riaa.com/default.asp>

²⁰ Se artikel i Dagens Nyheter, 040226, av Niklas Wahllöf och artikel publicerad på www.theregister.co.uk av Ashlee Vance, 040825

²¹ <http://www.antipiratbyran.com/>

²² <http://www.piratbyran.org/>

²³ IFPI – International Federation of the Phonographic Industry. Se vidare om IFPI på www.ifpi.se.

²⁴ STIM (Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå) är en upphovsrättslig intresseorganisation för de svenska musikupphovsmännen och musikförlagen. STIM förvaltar och upplåter rättigheter till musik och text för de anslutna musikupphovsmännen och musikförlagen. Genom ett internationellt nätverk representerar STIM även rätten till hela världens repertoar. Se www.stim.se.

5.3 Musikförsäljning på nätet och kampen om formaten

Långt efter det att illegal fildelning blivit vanlig över Internet fanns det fortfarande inte något enkelt sätt att på laglig väg köpa musik i filformat. Som ett svar på detta har det på bara de senaste få åren startats upp ett flertal försök att ändra på situationen. En av de nu största aktörerna inom Internetförsäljning av musik är Apples musiknedladdningstjänst iTunes, som startade i april 2003.²⁵ iTunes har fått flera efterföljare, om än inte lika framgångsrika. I slutet av juni lanserades i Sverige exempelvis Aftonbladets låtbutik Poplife.²⁶

Ett sätt att föra kampen om upphovsrätten till musik i filformat blir således erbjudandet av ett lagligt alternativ. Ett annat sätt är att kontrollera de digitala formaten som musiken omvandlas till. Jag har redan nämnt Mp3-formatet som det första formatet med riktigt stor utbredning i fildelningssammanhang, som en följd av att ljudkvaliteten kunde bevaras hög till en lämplig komprimerad storlek. När sedan skivindustrin försöker svara mot uppluckringen av den upphovsrättsliga respekten lanserar de nya, mer kontrollerbara format. Musikfilerna som går att köpa via Poplife är exempelvis av windows-formatet WMA²⁷, skapat av Microsoft, som innehåller ett kopieringsskydd som begränsar användarens möjligheter att kopiera låten fler gånger än en satt gräns (som exv. kan innebära möjlighet att kopiera låten tre gånger och bränna den på CD tre gånger). Teknik som sätter gränser för konsumenterna kallas generellt för *Digital Rights Management* eller *Digital Restrictions Management (DRM)*, och är en samlingsterm för någon av flera digitala arrangemang som begränsar användandet av upphovsrättsskyddat material. Det kan röra musik, film, texter eller något annat skyddsvärt och dess grundbult är kryptering. Det är sådana här spärrar man ibland hör ha knäckts av en hacker eller nätverksbaserad piratgrupp.²⁸ Alla filer som säljs via iTunes är försedda med FairPlay, vilket förhindrar att dessa spelas på icke-auktoriserade datorer (som inte har kompatibel spelare). Sonys nätbutik använder i sin tur Atrac²⁹, som är anpassad för Sonys musikspelare.

---

²⁵ Se artikel i PC för Alla, av Jan Sandbladh, 040811 och <http://www.apple.com/itunes>.

²⁶ Se www.poplife.se Läs även om Poplife i artikel i Internetworld, av Lisa Bjerre, 040824

²⁷ WMA står för Windows Media.

²⁸ Se till exempel artikeln om norske DVD-jon, publicerad på http://www.idg.se/ArticlePages/200408/12/20040812155830_IDG.se142/20040812155830_IDG.se142.dbp.asp 040812 av Mikael Pawlo.

²⁹ ATRAC (Adaptive TRansform Acoustic Coding) är en ljudkompressionsalgoritm som används för att lagra information på Minidiskar och andra musikspelare av märket Sony.

Filformaten används med andra ord dels i konkurrensyfte gentemot övriga marknadsaktörer och dels under upphovsrättsligt skyddande förtecken. Slaget om formaten verkar främst stå mellan Microsoft, Apple, Sony, Real Networks och de storbolagen i skivindustrin i övrigt.

5.4 Utbredningen

Ett sätt att visa på *informationens förmåga att genomsyra hela samhällsstrukturen* (se om Castells ovan) är att demonstrera utbredningen av informationsteknologin i samhället.

Sveriges alla universitet och högskolor kopplas samman genom SuNET och innebar år 2001 220 004 inkopplade datorer inkluderande ca 80 % av alla studerande.³⁰ Enligt statistik från Högskoleverket³¹ var antalet registrerade studenter höstterminen 2003 340 049 stycken. Detta ger att omkring 270 000 studenter har tillgång till och kopplas samman av SuNET:s nätverk. I propositionen 1999/2000:86, ”*Ett informationssamhälle för alla*” (den s.k. IT-propositionen) beskrivs hur den svenska regeringen ser på den tekniska IT-infrastrukturen:

”Hushåll och företag i alla delar av Sverige bör inom de närmaste åren få tillgång till IT-infrastruktur med hög överföringskapacitet. Detta ska i första hand ske i marknadens regi. Staten har dock ett övergripande ansvar att se till att IT-infrastruktur med hög överföringskapacitet finns tillgänglig i hela landet.”³²

Med statens övergripande ansvar menas i propositionen att bland annat kommunerna skall stimuleras att utveckla sin IT-infrastruktur samt att för de områden där marknaden inte förmår utveckla en fullgod IT-infrastruktur skall staten se till att så sker. Vi är dock ännu inte vid målet, att alla delar av Sverige har tillgång till IT-infrastruktur med hög överföringskapacitet, men vi kan konstatera att infrastrukturen är utbredd och att utbredningen expanderar både till tillgång *och* överföringskapacitet. Jag låter det tala för riktningen i vilken vi färdas i dagens informationssamhälle. SuNET:s kapacitet har, för

---

³⁰ <http://basun.sunet.se/aktuellt/sv-tumpek.pdf>

³¹ Se <http://www.hsv.se>

³² Prop. 1999/2000:86

att exemplifiera utvecklingen, enligt egen utsago, förbättrats mer än 2400 gånger om inom en 10-årsperiod.³³

Samtidigt är inte informationsteknologi bara nätverksuppkoppling med hög överföringskapacitet. Den genomsyrande informationen når oss på alla plan. Mobiltelefonerna utvecklas och integreras med datorer, med musik och övriga multimediala användningsområden. 3G-nätet byggs ut, lagringsmedia överhuvudtaget ökar i kapacitet, dagligvaruköpens transaktioner sköts över nätverk med ett snabbt drag med betalkortet, Internetuppkopplingar finns tillgängliga runt hörnet, i hemmet, i mobiltelefonen, på jobbet, i skolan. Kort sagt, informationsteknologin är integrerad i samhällets alla skikt.

5.5 Det nya lagförslaget

En lagförändring som syftar till att stärka upphovsrätten är på gång. Den 1 januari implementeras delar av INFOSOC-direktivet³⁴ i sin svenska variant. Förändringen innebär enligt STIM att det blir lättare att stoppa piratkopiering av material.³⁵ I promemorian (föreslagna lagförändringen) föreslås nya regler för kopiering av film, musik och litteratur. Det blir förbjudet och straffbart att kopiera upphovsrättsligt skyddat material, även om det endast är för privat bruk. Nya regler föreslås också om skydd för tekniska åtgärder, t.ex. kopieringsspärrar och krypteringar av upphovsrättsligt material. Det blir vidare straffbart att tillverka och sälja produkter som kringgår sådana tekniska åtgärder. Även själva kringgåendet blir förbjudet.³⁶

Kontentan är att staten i egenskap av lagstiftare och ordningsmakt givetvis är en av de stora aktörerna i frågan kring upphovsrätten och fildelningsproblematiken.

---

³³ <http://basun.sunet.se/aktuellt/sv-broschyr.pdf>

³⁴ Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället.

³⁵ Artikel i Dagens Nyheter, av Olof Sandström, 040823.

³⁶ Se Ds 2003:35 Upphovsrätten i informationssamhället – Genomförande av direktiv 2001/29/EG m.m.

6 Immaterialrätten

Immaterialrätten är en rättslig disciplin som uppkommit för att skydda vissa intellektuella prestationer. Tanken är att en innovativ uppfinning eller ett nytt verk skall ha ett skydd mot utnyttjande precis som mer konkreta objekt. Lagstiftaren har ansett det rimligt att skydda upphovsmannens prestationer och tillhandahålla denne en rätt att själv förfoga över det presterade som han önskar, alternativt erhålla ersättning när andra tar del av detta. Den engelska termen för motsvarande område är just 'intellectual property law'. Det specifika skyddet för musik kallas *upphovsrätt*, dvs. att den som har skapat ett verk enligt lag innehar ett rättsligt skydd mot att ingen otillbörligt skall utnyttja dennes verk. Upphovsrätten ingår som en del i immaterialrätten. Ämnesområdet rör mycket stora ekonomiska värden och har stor betydelse. Det immaterialrättsliga systemet ställer upphovsmännen och uppfinnarna i centrum och tillerkänner dem ett rättsligt grundat anspråk på ensamrätt till sina prestationer inom generella gränser som anges i lag. Detta synsätt började växa fram, historiskt sett, under upplysningstiden och utvecklades särskilt i 1700-talets Frankrike. Bakom det immaterialrättsliga skyddet låg tanken om att upphovsmän och uppfinnare har en naturligt given äganderätt till vad de skapat. Immaterialrätten har specificerats, definierats och detaljerats under årens lopp, olika för olika länder, men ändå med någon slags gemensam kärna. Det är ett grundläggande spørsmål vad som utgör grunden för det immateriella skyddet. Är det principen att skaparen av en intellektuell prestation bör ha ensamrätt att njuta frukterna av denna eller är det rättsskyddets samhällsnytta? Dessa två poler har fått väga olika tungt i ländernas olika rättsutveckling. Inom t ex patenträtten kan man argumentera för att samhällsnyttosynpunkterna verkar överväga. Däremot är upphovsmännens ensamrätt till sina verk numera erkänd såsom en mänsklig rättighet. Det gäller både internationellt (FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna art 27) och i Sverige (2:19 regeringsformen).³⁷

Upphovsrätten - och skyddet för den - regleras med utgångspunkt i lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk³⁸, URL. Som namnet avslöjar är det upphovsrättsligt skyddade området stort, inbegripande såväl fotografier, litteratur, musik

---

³⁷ Bernitz, Ulf, Karnell, Gunnar, Pehrson, Lars, Sandgren, Claes, *Immaterialrätt och otillbörlig konkurrens*, se kap 1.2.

³⁸ Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

som datorprogram, 1 § 1 st 1 kap. URL. Eftersom jag inskränker studien till att röra upphovsrätten kring musikala verk, s.k. fonogram, och de bakomliggande handlingsdirigerande normerna kring hanteringen av dessa i en digital miljö, är det på sin plats att kort presentera vilken lagstiftning det rör sig om.

Upphovsmannen, alltså den som har gjort låten, innehar en *ensamrätt* till sitt verk, 2§ 1 st 1 kap. URL. Denna ensamrätt är en förfoganderätt som gäller möjligheten att:

1. *framställa exemplar* av verket och
2. *göra verket tillgängligt för allmänheten*

Visst är det så att efter försäljning av ett verk har upphovsmannen inte längre någon rätt att bestämma över exemplaret men köparen har å andra sidan ingen rätt till exemplarframställning eller offentligt framförande. Köparen förfogar över sitt exemplar och kan sälja, hyra ut det osv., men alltså inte framställa nya exemplar. Gällande den illegala delen av musiknedladdning via nätet rör det sig framförallt om kränkningar av upphovsmannens ensamrätt till exemplarframställning.³⁹

6.1 Två rättsfall

Av det s.k. *Mp3-avgörandet*⁴⁰ framgår att anordnande av länkar till musikfiler på Internet utgjorde brott mot upphovsrättslagen. Det ansågs utgöra ett *framförande* enligt 2 § URL. Av det avgörandet framgår inte närmare hur länkarna var beskaffade. HD uttalade: ”Det framgår av utredningen att de länkar det är fråga om fungerat på det sättet att Tommy O:s hemsida som klickat på en länk *omedelbart förflyttas till en musikfil och att filen därmed blivit tillgänglig för överföring till besökarens egen dator*. Däremot ansågs länkningen inte utgöra exemplarframställning: ”Tommy O har således inte i något fall själv framställt exemplar eller självständigt eller gemensamt med annan förfogat över exemplar av de musikverk som på detta sätt med utnyttjande av hans hemsida har kunnat åtkommas genom överföring via Internet.”

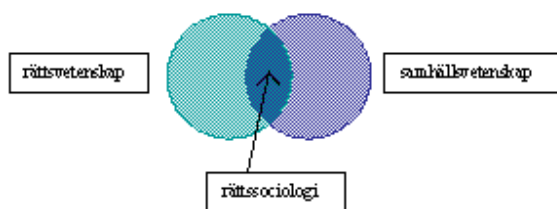
³⁹ Kocktvedgaard, Mogens & Levin, *Lärobok i immaterialrätt*, kap 2.

⁴⁰ NJA 2000 s. 292. Se även Kocktvedgaard, Mogens & Levin, *Lärobok i immaterialrätt*, sidan 79.

Problemet med exemplarframställningen aktualiserades i ett tidigt fall från 1996 gällande en s.k. BBS (Bulletin Board System), det s.k. *BBS-avgörandet*⁴¹. I det fallet avgjordes att enbart tillhandahållandet av en elektronisk anslagstavla på vilken tredje man kunde ”byta” mjukvara inte var att anse som exemplarframställning i upphovsrättslagens mening på grund av bristande aktivitet hos tillhandahållaren. Sedan dess har emellertid lagstiftningen kompletterats med den s.k. BBS-lagen⁴², enligt vilken den som tillhandahåller en elektronisk anslagstavla skall ha sådan uppsikt över tjänsten som skäligen kan krävas med hänsyn till omfattning och inriktningen av verksamheten. Om en användare sänder in ett meddelande till en elektronisk anslagstavla skall den som tillhandahåller tjänsten ta bort meddelandet från tjänsten eller på annat sätt förhindra vidare spridning av meddelandet, om det är uppenbart att användaren har gjort intrång i upphovsrätt eller närstående rättigheter enligt URL. Principerna i BBS-lagen följer i allt väsentligt bestämmelserna i EU:s E-handelsdirektiv.

7 Det rättssociologiska perspektivet

Rättsociologin är som disciplin något av den felande länken mellan rätts- och samhällsvetenskapen. Traditionellt sätt är ämnena skilda åt till sin problemlösning och metodologi, men inte utan att ha mycket gemensamt. Detta gemensamma förefaller rättsociologin ta sikte på. Kanske kan man se det så här:

Figur 1: Venn-diagram över rättsociologi.

Sociologin är dock den samhällsvetenskap som rättsociologin i mycket vilar på, både i teoribildning och metodologi. Sociologiska studier behandlar inte sällan normers ursprung och verkan i en samhällelig kontext och rättsociologin inriktar sig ofta på

⁴¹ NJA 1996 s. 79. Se även Kocktvedgaard, Mogens & Levin, *Lärobok i immaterialrätt*, sidan 88.

⁴² Lag (1998:112) om ansvar för elektroniska anslagstavlur.

normers samband med rättsregler; rättsreglernas inverkan på samhälleliga normer eller samhälleliga normers inverkan på rättsreglerna, t ex. Vilket är då sambandet mellan normer och rättsregler? Håkan Hydén skriver:

”Vårt beteende styrs i stor utsträckning av normer av olika slag. Normerna har olika ursprung och karaktär. De berör olika delar av våra liv. Vissa regler intar en särställning genom att de erkänns som rättsregler.

Definition

En rättsregel skiljer sig från andra normer genom att den är antagen och påbjuden en viss auktoritativ ordning. I detta ligger ett krav på att människorna slutit sig samman i någon form av gemenskap, dvs. att en samhällsbildning föreligger. Inom denna måste det finnas en överhöghet som de i gemenskapen ingående individerna erkänner som legitimerad att utfärda för samhällsmedlemmarna gemensamma regler. Vad som skiljer rättsreglerna från andra normer i samhället är emellertid inte enbart att de antagits i viss ordning. Det gemensamma för rättsreglerna är, att ett åsidosättande av normen leder till en i förväg beslutad sanktion, som utgör en del av normen. Alla normer kan medföra sanktion vid överträdelse. Det säregna med rättsreglerna är emellertid att sanktionen är beslutad och verkställs av organ som företräder samhällsbildningen. Denna utgörs i vår typ av samhälle av suveräna stater, varav Sverige med sitt territorium utgör en.”⁴³

Vad som gör ämnet med nedladdning av musik aktuellt är just normdiskrepansen, att vi har att göra med två oförenliga sidor kring hanterandet av det upphovsrättsligt skyddade materialet, och att den ena sidans normer är lagfästa, och därmed är följderna av den andra sidans normer illegala.

I introducerande juridiska studier i det svenska universitetssystemet brukar studenterna ta del i hur lagar kommer till. I Lund studerar man till exempel Strömbergs *Normgivningsmakten*.⁴⁴ Som heltäckande term för det att offentliga organ i viss språklig form fixerar rättsregler väljer Strömberg, efter motiven till RF, ”normgivning”.⁴⁵ Förutom att vi ser den direkta språkliga sammankopplingen mellan lagar och normer

---

⁴³ Håkan Hydén, *Rättsregler: en introduktion till juridiken*. Studentlitteratur, Lund 2001. Sidan 9.

⁴⁴ Strömberg, Håkan. *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*. 3:e upplagan. Juristförlaget i Lund, 1999.

⁴⁵ Strömberg. *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, sidan 21.

leder det oss vidare in på frågan vad lagarna egentligen är. Strömberg frågar sig, i anslutning därtill:

Vad innebär då en lags giltighet? En lag är till för att påverka människors handlingsätt. Men den är ingen propagandafras, som utslungas till den verkan den hava kan. Lagen är avsedd att vara ovillkorligen förpliktande och att utesluta alla konkurrerande direktiv inom ramen för den nationella rättsordningen.⁴⁶

Vi kan konstatera att lagar begränsas i tid och rum, de är föränderliga enligt en ofta väl angiven ordning, och anges ha territoriell verkan, ofta nationell. Lagar som inte begränsas nationellt tenderar att ha karaktären av mellanstatliga avtal, som inom folkrätten, men den Europeiska Unionen bjuder på ett bra exempel på när stater överlåter delar av sin suveräna normgivningsmakt åt en överstatlig funktion, i detta fall *gemenskapen*.

Att normer har något med individers handlande att göra är inte svårt att föreställa sig. Och att normer blir högintressanta i sitt förhållande till rättsregler kan man lätt argumentera för, speciellt med en perspektivmässig bas i Hydéns sammanjämkning av normer och rättsregler ovan. Men vad innebär normbegreppet i en mer rättssociologisk mening?

8 Teori

Det kan vara meningsfullt att betrakta människans beteende som något påverkat av normer. Med i kalkylen bör man ha att begreppet 'norm' är både abstrakt och inte helt lätt definierat. Jag har valt att använda mig av Håkan Hydéns normmodell som redskap och teori för att kunna problematisera kring mitt uppsatsämne. Utifrån normteorin försöker jag systematisera och reflektera över uppfattbara handlingar och normer beträffande nedladdning av musik via Internet. Eftersom min forskningsfråga behandlar normer beträffande nedladdning av musik via Internet med utgångspunkt i befintliga handlingsmönster utgör Håkan Hydéns normmodell ett lämpligt redskap. Ett samhälle är dock något föränderligt. I min strävan att demaskera ett utspritt beteende i samhället och relatera detta beteende till begreppet 'norm' ligger också en önskan att lägga ut

---

⁴⁶ Strömberg. *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, sidan 21.

fenomenet i sin samhälleliga kontext. För att kunna göra detta krävs att det normrelaterade beteendet i viss mån också relateras i tid, inte bara i rum. När normerna väl är demaskerade behöver deras betydelse för den samhälleliga kontexten också fixeras. Därav har jag tagit del av teorier som vill fördela samhällelig utveckling över en kronologi, och använder en s-kurvemetafor för att beskriva utvecklingsskeenden.

Genom att kombinera en normteori med en annan, mer tidsrelaterad, hoppas jag att jag kan placera frågan för min studie i en större, samhällelig, kontext.

8.1 Rätt, Norm, Samhälle

Hydén utgår ifrån att man på en analytisk nivå kan laborera med åtskillnaden samhälle, normer och rättsregler. Hydén menar att normer kan ses som ett filter mellan rätten och samhället som påverkar rättens utfall.⁴⁷ Avgörande för en vetenskaplig studies utfall blir vilken av dessa tre nivåer man lägger som utgångspunkt för sin undersökning. Är det rätten, normerna eller samhällsnivån? I detta fall har jag valt att utgå från samhället och sedan studera normerna efter hur samhället ser ut. Värt att nämna när man talar om distinktionen rätten, normen och samhället är att diskrepansen mellan normen och rättsregeln lite generaliserat kan sägas avgöra kontrollkostnaderna för regelns upprätthållande i samhället.⁴⁸ Ju större avståndet är mellan den faktiska normen i samhället och rättsregeln desto större blir kontrollkostnaderna. En regel kan alltid genomdrivas men det kan kosta större eller mindre mängd tvång eller incitament för att tvinga/locka fram regelns tillämpning i praktiken.

8.2 "Norm"

Det finns en allmän uppfattning kring vad ordet 'norm' betyder som är ungefär: "regel för handlande eller tänkande". Lägg därtill att den ofta är "av social karaktär och vanligen inte nedskrivna", så har du Nationalencyklopedins definition på termen, vilket nog är ungefär vad den allmänna betydelsen är, om än inte lika klart formulerad. Eftersom det begrepp som Hydén använder sig av och söker befästa, eller i vart fall komplettera, inom

---

⁴⁷ Hydén, *Normvetenskap*, s. 271ff, Baier s. 62.

⁴⁸ Hydén, *Normvetenskap*, s. 272.

sociologin redan finns i det allmänna språkmedvetandet som en relativt vardaglig term är det viktigt att begreppet delimiteras och definieras för vår användning. Vi måste göra klart för oss vad det är vi pratar om, helt enkelt.

8.2.1 Normbegreppet enligt Hydén

Hydén menar att normer kan vara internaliserade, men att detta inte är ett kriterium. Möjligen kan det röra sig om olika typer av normer när de är internaliserade respektive inte internaliserade. När en norm är internaliserad betyder det att den är en del av en individs eget medvetande eller 'jag', för att låna psykoanalytisk terminologi, och det krävs inte att någon annan individ bevakar individens beteende för att hon skall känna av normens handlingsdirigerande verkan. Individen ställer kraven på sig själv. Den internaliserade normen gör att individen förväntar sig *av sig själv* att följa normen. Hydén konstaterar med hjälp av Vilhelm Aubert, bl a ett uttalande om att "sociala normer er satt samman av forventningar", att förväntningar har en viktig roll i normbegreppet.⁴⁹

Hydén påpekar att det främst är tre författare runt sekelskiftet som anses ha haft stor betydelse för den sociologiska förståelsen av normer. William Graham Sumners arbete om sedvänjor, från 1909, har inspirerat etnometodologin med Harold Garfinkel som dess främsta förespråkare. Charles H. Cooleys begrepp 'primärgrupp' har använts av både 50-talets amerikanska normsociologi och har inspirerat den interaktionistiska skolan med George Herbert Mead i spetsen till ett normbegrepp som kan härledas till ett samspel mellan människor. I en behavioristisk sociologisk tradition i USA från 1950- och 1960-talet ingår ett vidsträckt normbegrepp inspirerat av Emile Durkheims klassiska teorier.

Hydén söker alltså redogöra för att normbegreppet i den sociologiska diskursen är något spretande.⁵⁰ Han lyfter dock fram vissa gemensamma nämnare och ser vissa enhetliga spår. De flesta verkar vara ense om att

- normerna är handlingsdirigerande
- sanktioner spelar en viktig roll

---

⁴⁹ *Normvetenskap*, sidan 99.

⁵⁰ *Normvetenskap*. Kap 3.

8.3 Normmodellen

Jag har valt att delvis använda mig av normmodellen som redskap och teori för att kunna problematisera kring min frågeställning. Huvudverket för normmodellen är Håkan Hydéns *Normvetenskap*.

Vid användandet av normmodellen är frågeställningen; Vad bestämmer handlandet? Den naturliga följdfrågan till detta blir; Vad ligger bakom normen i det särskilda fallet? Det är viktigt att ha i åtanke att normmodellen inte skall uppfattas som normativ, vilket alltså betyder att normmodellen varken söker bestämma hur normer skall eller borde se ut.⁵¹ Normteorin är alltså inte menad att ge svar på alla frågor, den är alltså inte absolut i den innebörden att alla i modellen nämnda faktorer inverkar i normbildningen eller måste beaktas i det aktuella fallet. Normteorins funktion är istället att strukturera kunskapsprocessen, som en form av checklista, så att man lyckas att uppmärksamma så mycket som möjligt av de faktorer som har relevans i det aktuella fallet. Relevansen bestäms av vilken fråga som är föremål för studiet. I och med att normanalysen tar sin grund i individuellt handlande, även om det analyseras i termer av normer, innebär detta att en norm rent teoretiskt kan vara individuell.⁵² Normens utbredning blir en empirisk fråga. Kan man påvisa att ett visst värde är starkt och att kunskapen om hur man följer normen är allmänt utbredd och att möjligheter föreligger är detta indikatorer som talar för att normen har en allmän tillämpning.⁵³ Har normen en allmän tillämpning blir det observerbart i allmänt förekommande handlingsmönster. De ovannämnda faktorerna blir mätinstrument för normers utbredning och tillämpning.

6.1 Normteori

Utgångspunkten för normteori är att handlingar är normstyrda och därför bör studier av normer göras med utgångspunkt i begångna handlingar i samhället. Utifrån handlingen bör man enligt Hydén med hjälp av normmodellen som sökverktyg kunna finna svar på hur den handlingsdirigerande normen har uppstått och hur den är förankrad i samhället. På så vis skapar man sig förståelse för normen genom att man arbetar sig baklänges med utgångspunkt i begångna handlingar och söker de bevekelsegrunder som lett till

---

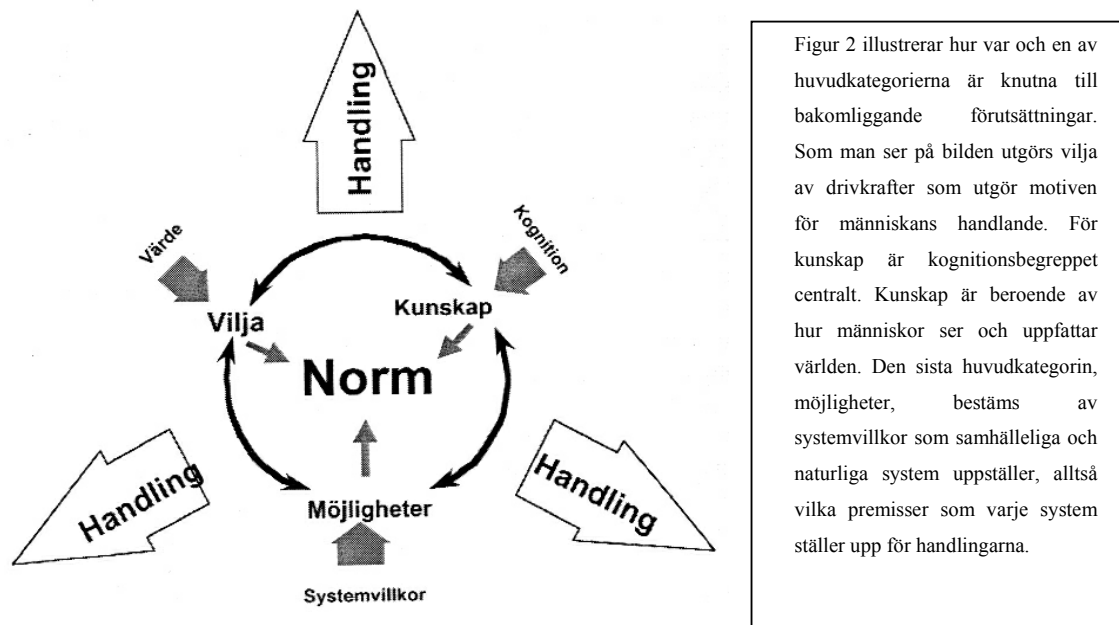
⁵¹ Baier s. 51.

⁵² Hydén, *Normvetenskap*, s. 290.

⁵³ Hydén, *Särtryck ur Rättssociologiska perspektiv på hållbar utveckling*, s. 67f.

handlandet. Utifrån ett handlingsommanhang söker man svar på hur de aktuella handlingarna har uppstått.

Idén bakom normteorin grundar sig på att normer har tre förutsättningar.⁵⁴ Dessa tre förutsättningar utgör huvudkategorier under vilka man kan placera den information som sedan tillsammans bildar en norm, en norm som i sin tur anvisar handlande. Dessa tre huvudkategorier är *värde*, *kunskap* och *möjligheter*.

Figur 2 illustrerar hur var och en av huvudkategorierna är knutna till bakomliggande förutsättningar. Som man ser på bilden utgörs vilja av drivkrafter som utgör motiven för människans handlande. För kunskap är kognitionsbegreppet centralt. Kunskap är beroende av hur människor ser och uppfattar världen. Den sista huvudkategorin, möjligheter, bestäms av systemvillkor som samhälleliga och naturliga system uppställer, alltså vilka premisser som varje system ställer upp för handlingarna.

Figur 2: Illustration av normmodellen.⁵⁵

6.1.1 Värde

Den första huvudkategorin ställer frågan vad en person vill uppnå med sitt handlande. Det som efterfrågas är alltså motiven för handlandet i den specifika samhälleliga kontexten. Det man eftersöker är sålunda viljekomponenten bakom handlandet. Motiven utgör normens drivkrafter och pekar ut det värde som människan önskar tillgodose genom handlandet. Drivkrafter konstitueras av olika motivationssystem.⁵⁶ Dessa motivationssystem kan delas upp i inre och yttre påverkanssystem. Till de inre hör

⁵⁴ Hydén, *Normvetenskap*, s. 285.

⁵⁵ Hydén, *Normvetenskap*, s. 284.

⁵⁶ Hydén, *Särtryck ur Rättssociologiska perspektiv på hållbar utveckling*, s. 64.

individens samvete. Medan de yttre utgörs exempelvis av moral, etik, religion, politiska system och ideologiska influenser. Andra drivkrafter kan vara ekonomiska överväganden antingen av egoistiska skäl eller handlande i solidaritet med andra människor. Vilka drivkrafter som gör sig gällande i det särskilda fallet och därför bör studeras och analyseras är en empirisk fråga.

6.1.2 Kunskap

Den andra huvudkategorin ställer frågan om personen har kunskap för att utföra det som personen vill. Det man eftersöker är sålunda kunskapskomponenten bakom handlandet. En norm har nämligen sin bakgrund i det system som utgör dess kontext och i relation till sitt system blir kunskapen en viktig komponent i normen. Kunskapen krävs för att normen skall kunna effektueras och genomföras. Kunskapen måste analyseras som en kognitiv aspekt eftersom den är beroende av hur vi ser och uppfattar världen.⁵⁷ Personliga eller strukturella egenskaper får betydelse för kognitionen. Skillnader i kunskap mellan människor är beroende av faktorer som genus, etnicitet, kultur, utbildning, makt, samhällsposition, ekonomisk och social status, erfarenhet, kompetens, tradition men även personliga egenskaper såsom ålder.

6.1.3 Möjligheter

Den tredje och sista huvudkategorin ställer frågan om det är möjligt för personen att utföra handlingen. Det man eftersöker är sålunda de villkor som möjliggör eller omöjliggör handlingen bestämt av samhällssystemen. Vilka faktiska möjligheter föreligger att realisera de önskade värden som man har kunskap om och vill genomföra. Möjligheterna kan sedan analyseras utifrån de premisser som varje system, exempelvis de sociokulturella, ekonomiska, tekniska och politiskt/administrativa, uppställer för handlingarna.

---

⁵⁷ Hydén, *Normvetenskap*, s. 285.

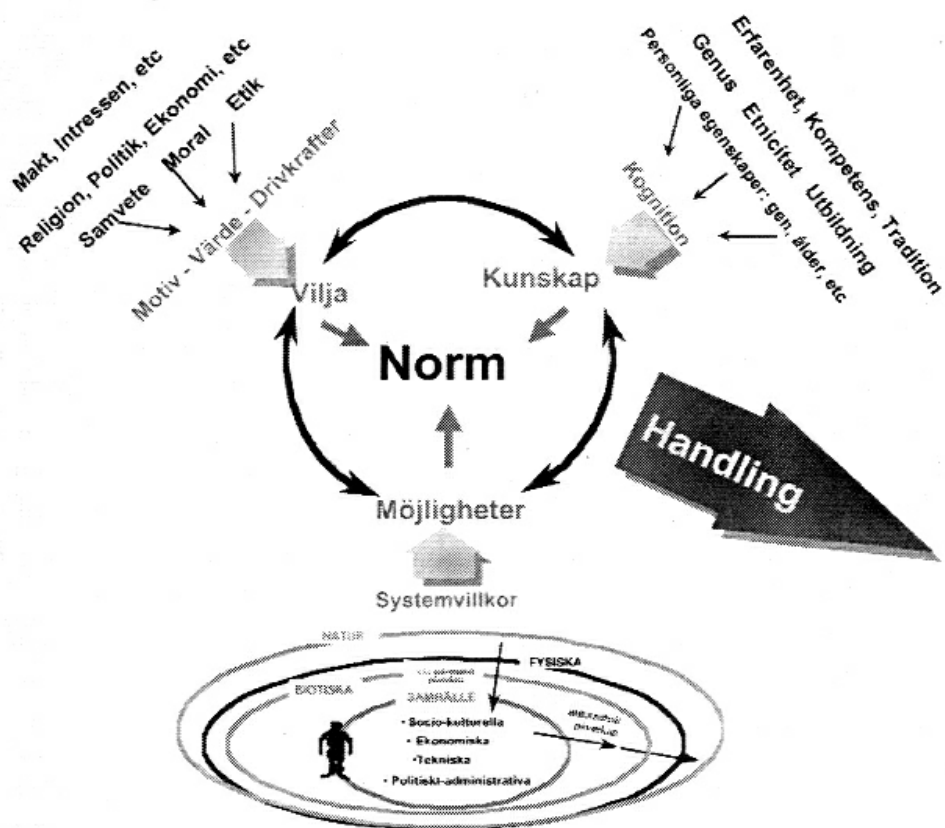
6.1.4 Normmodellens samspel och verkan

De ovanstående huvudkategorierna och deras bakomliggande faktorer utgör analysverktyg för vad som bestämmer handlandet. Hydén påpekar dock vikten av att man beaktar att det sker en ömsesidig påverkan av normens förutsättningar i själva normbildningsprocessen.⁵⁸ Våra motiv och drivkrafter styr vad vi letar efter och påverkar därmed vad som blir relevant som kunskap. Samtidigt står kunskapen i relation till och blir beroende av systemen och systemvillkoren. Dessa har i sin tur konsekvenser för vilka värden som gör sig gällande i samhället. Det är även viktigt att man låter detta samspel återspeglas vid användandet av normmodellen. Trots att det för enkelhetens skull är så att den konventionella gången vid användandet av normmodellen är att man börjar se till de värden som döljer sig bakom normen och i förlängningen handlingen. Därefter studerar man kunskapen som ligger bakom normen och i förlängningen handlingen. För att slutligen se till vilka möjligheter som finns för normen och i förlängningen handlingen. Dock är detta i enlighet med det ovannämnda endast riktlinjer för arbetsgången då normmodellen inte utgörs av en enkelriktad reaktionskedja utan av en samverkande cirkel. Delarna, huvudkategorierna, i cirkeln har i sig inte betydelse för handlingen genom att addera till varandra eller vara beroende av varandra. Huvudkategorierna pekar istället ut vilka aspekter av en handling som kan analyseras för att förstå normen och i förlängningen handlingen. En norm kan alltså ta sin början i någon av de tre huvudkategorierna.⁵⁹

---

⁵⁸ Hydén, *Särtryck ur Rättsociologiska perspektiv på hållbar utveckling*, s. 66.

⁵⁹ Baier s. 52.

Figur 3: Normmodellens tre grundkomponenter och dess bakomliggande förutsättningar.⁶⁰

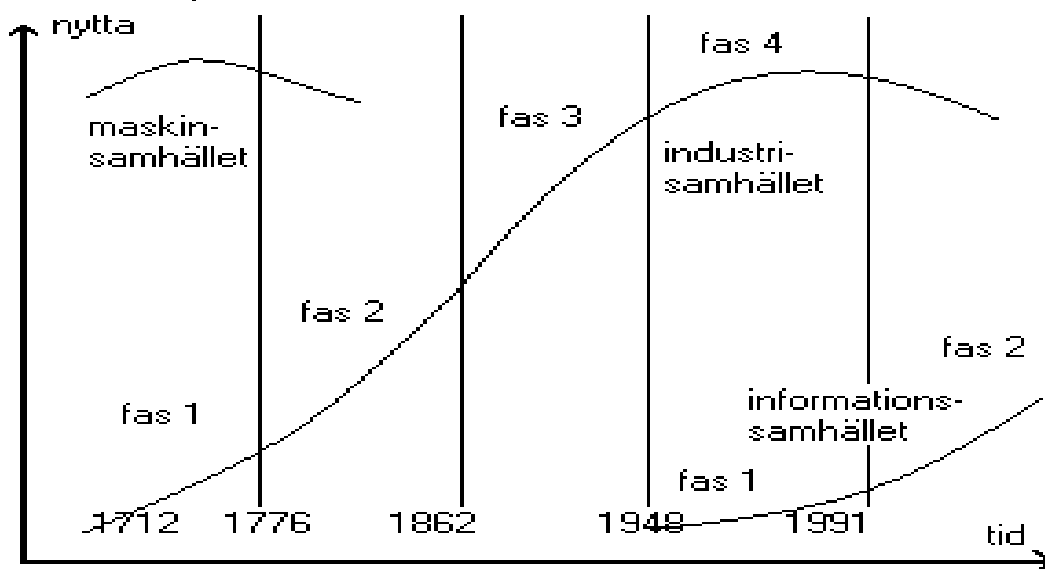
8.4 paradigmskiftet

I Normvetenskap⁶¹ söker Hydén via en rad exempel och nutida *learned writers* argumentation visa hur samhället i mycket befinner sig i en övergångsfas. Ett sätt att beskriva det på är i termerna att samhället övergår från att ha varit ett industrisamhälle till att vara eller bli ett informationssamhälle. Hydén påpekar att något som tycks känneteckna alla övergångsfaser är att man i ett inledningskede kommer att värdera det nya samhället genom det gamla samhällets glasögon. Hydén menar att detta gäller alltifrån teknikutveckling till de samhällsproblem man ser framför sig i det nya samhället. Sättet att betrakta och formulera problem, själva perspektivet kommer i övergångsfasen att vara starkt färgat av de etablerade strukturerna. Här förefaller det vara lätt att tänka sig att konflikter är troliga att uppstå. Hydén utvecklar sin tes. Övergångsproblematiken gäller med andra ord även IT- rätten.

⁶⁰ Hydén, *Normvetenskap*, s. 287.

⁶¹ Hydén, *Normvetenskap*.

8.5 S-kurvor som metafor för samhälllig förändring

Figur 4: Ewermans samhällskurvor.

Hydén anammar en s-kurvebaserad historisk anblick från Anders Ewerman⁶², där samhällsutvecklingen beskrivs i termer av åtföljande eror övertagande varandra. En grundtanke är att epoker och eror följer samma mönster – födelse, uppväxt, mognad och död – där en epoks eller eras födelse överlappad i tiden av den tidigare epokens eller erans död. Samhället genomgår olika stadier av cyklisk karaktär som har olika lång periodicitet och en kultur växer fram som en reaktion på en tidigare kultur. Applicerar vi modellen på idag står vi inför ett avvecklande av industrisamhället till förmån för en ny era: informationssamhället.⁶³

En era delas i sin tur upp i 4 faser, var och en representerande en egen del i erans fortskridande, från uppkomst till fall. Varje fas har sina tongivande egenskaper, sina aktiva aktörer och sin strukturella överbyggnad, och därmed sina normativa förutsättningar.

En poäng med s-kurvemetaforen är just att den kan förklara en viss typ av samhällliga konflikter som uppkomna i skarven mellan två eror. Den förhärskande eran är i sin sista fas den politiskt och juridiskt strukturellt definierande, vilket ger att en ny eras första

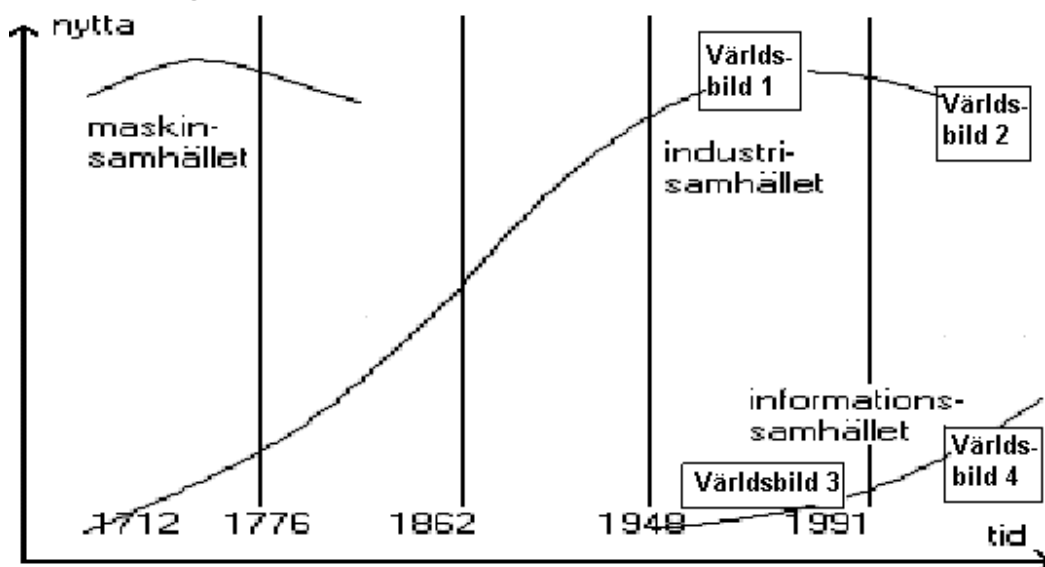
⁶² Se Hydén, *Normvetenskap*, s 24f och Ewerman, Anders & Hydén, Håkan (1997). *IT och social förändring*. Byggnadsrådet.

⁶³ Ewerman & Hydén, *IT och social förändring*, sidan 10.

vacklande steg inte är kompatibel med rådande legislativa och politiska överbyggnad. Följden blir en konflikt där rådande normer verkar hindrande, i den mån de kan, för eventuella novationer representerande den nya eran.

8.5.1 Världsbilder

För att utveckla metaforen vidare talar Ewerman om att varje fas har sin 'världsbild'. Ewerman kategoriserar upp skeenden och anger vad som är signifikativt för varje fas, och därmed varje världsbild. Varje fas har sina aktiva aktörer och betonade områden på samhällsarenan.

Figur 5⁶⁴

VÄRLDSBILD 1	
Perspektiv	Karaktäristik
Biologiskt	Död
Teknologiskt	Kapitalisering
Ekonomiskt	Nedgång
Förnyelse	Politisk
Debatt	Social
Aktör	Profitör
Planering	System
Mass	Massdistribution & Masskonsumtion

VÄRLDSBILD 2	
Perspektiv	Karaktäristik
Biologiskt	Nedbrytning
Teknologiskt	Destruktion
Ekonomiskt	Förfall
Förnyelse	'Självansvar'
Debatt	Syndabock
Aktör	'Roffaren'
Planering	Kvasiförbättring & extrem storskalighet
Mass	'Massknapphet'

⁶⁴ Se sidan 8-9 i Ewerman & Hydén, *IT och social förändring*.

VÄRLDSBILD 3	
Perspektiv	Karaktäristik
Biologiskt	Födelse
Teknologiskt	Kärnteknologi
Ekonomiskt	Etablering
Förnyelse	Teknisk
Debatt	Ekonomi
Aktör	Uppfinnare
Planering	Vision
Mass	Masskreativitet

VÄRLDSBILD 4	
Perspektiv	Karaktäristik
Biologiskt	Uppväxt
Teknologiskt	Organisation
Ekonomiskt	Tillväxt
Förnyelse	Social
Debatt	Politik
Aktör	Entreprenör & innovatör
Planering	Strategi
Mass	Massentreprenörs- & mass-innovatörsskap

Ewerman och Hydén ser, enligt ovanstående modell, ett industrisamhälle på nedgång och ett informationssamhälle som är här och samtidigt i annalkande. Ewerman konstaterar och markerar dock att det inte är IT som är orsak till industrisamhällets fall, industrisamhället har uppnått sin mognadspunkt och kan inte utvecklas vidare. IT är början på en ny *egen* utveckling.

8.6 Teorisummering

I en tid då samhället byter sociala och kulturella koder krävs en normvetenskap som uppfattar samhällsutvecklingen i termer av normer och normativa förskjutningar. Hydén poängterar i sammanhanget att en positivistisk samhällsvetenskap inte skulle förklara övergångsproblematiken utan att förvanska den.⁶⁵

Enligt Hydén kan människors handlande förstås med utgångspunkt från att normer styr handlandet. Han vill lyfta fram normen som förklaringsfaktor för förståelsen av människors handlande inom ramarna för en normvetenskap. En normvetenskap som alltså inte är en normerande, dvs. inte sätter upp handlingsimperativ, vad som är bra eller dåligt handlande, utan studerar enbart vad som styr handlandet och utgör ett verktyg för att förstå det. I normvetenskapen synes det finnas inspiration från både rättsvetenskapen och beteendevetenskapen. En norm kan vara medveten eller omedveten, individuell eller allmänt omfattad. Den kan vara så internaliserad och införlivad i tankemönster att den inte uppmärksammas, tas för given. Därför blir en del av studiet av normer att först

⁶⁵ Hydén, *Normvetenskap*, kapitel 1.

identifiera dem innan de kan förklaras. Hydén konstaterar frankt att vissa värden och normer gör sig gällande i en viss samhällssituation i tid och rum.

Människor tenderar att söka hålla sig inom ramarna för sin normativa gemenskap. Är samhället som helhet en normativ gemenskap? Man anar här att det krävs en viss diversifiering av problemet. Om vi låter svaret vara ”delvis”, och går vidare och konstaterar att det verkar finnas vissa huvudstråk som löper genom samhället, vissa normativa grundvärderingar som verkar utmärka någon sorts samhällelig gemenskap. Det finns lagar som de flesta accepterat eller internaliserat i paritet med sina egna värderingar och avvikarna är inte fler än att de kan betraktas som anomalier i denna normkultur. Lagstiftaren har som uppgift att utfärda kodifieringar som skall gälla för hela den kollektiva kropp vi kallar nation. I det perspektivet är det lätt att se samhället som något i relativt hög grad av konsensus gällande normer. Kanske kan man då tala om en normativ kärna från vilken alltid vissa avvikare spretar, avvikare som då är att betrakta som ett slags anomali i relation till kollektivets helhetsmässiga värderingar. Normvetenskapen i Hydéns tappning förefaller aldrig behöva ta ställning till själva storleken eller omfattningar av den normativa entitet som undersöks. Dock förutsätter Ewermans synsätt, metaforen med s-formade samhällskurvor, en viss acceptans av bilden av ett samhälle som en normativ enhet, detta kanske mest i kombination med Hydéns normvetenskap. Om man anser att samhällen utvecklas i eror av olika slag med normativa värderingar knutna därtill så måste man också anse att det inom dessa samhällen råder en viss konsensus, något förenande för samhället som helhet. Bilden riskerar att bli alltför komplex annars.

Durkheim är redan nämnd som en av förgrundsfigurerna till normbegreppet. Det Durkheimska anomibegreppet är en klassiker i modern sociologisk och kriminologisk teoribildning och i det Durkheimska perspektivet utgör samhället ett samhälle med hög grad av konsensus till vilket det alltid kommer att finnas avvikare. Låt vara att dessa avvikare stundtals kan utgöra ett slags normativt avantgarde som siar om riktningen på kommande förändringarna hos helheten.⁶⁶ Jag låter detta samhällsperspektiv – ett samhälle i konsensus - också utgöra grunden för uppsatsen, och återkommer till Durkheim i min analys.

---

⁶⁶ Durkheim. *Rules of sociological method*. Sid. 71

9 Analys

Fildelningsproblematiken har ett flertal möjliga angreppssätt och ingångsnivåer. Min intention i analysen är att börja i det lilla, hos individen, och analysera vad som kan tänkas styra de berörda individernas handlande i deras vardag. Fortsättningen är tänkt att bredda perspektivet; marknadsaktörerna och staten. Det Hydénsk/Ewermanska perspektivet hamnar i mycket på makronivå, i det stora perspektivet: industrisamhällets övergång till informationssamhälle. Det är också där jag ämnar summera min analys.

De handlingsdirigerande normerna är beroende av en rad faktorer. För att tränga in och förstå hur normförändringar sker i samhället är det nödvändigt att dela upp analysen i mindre beståndsdelar. En norm uppstår och är beroende av den ”miljö” som omger individerna. Denna miljö inbegriper både de materiella förutsättningarna och de mentala, såsom vad individen har för kunskapsbas och vilken typ av andra individer som figurerar i individens närhet, vad för typ av etik och moral dessa har, vad individen har för personliga motiv till ett explicit handlande osv. Jag har lagt fokus hos fildelningsproblematiken kring musik. För att förstå viljan hos individerna som de handlingsdirigerande normerna för undersökningen omfattar måste vi titta närmre på komponenterna i det undersökta

9.1 Vilja - Vad vill man?

Människor gillar musik. Detta verkar vara en grundbult; människor har något slags behov eller önskan som musik är en del av och är beredda att lägga tid och energi på att leta, byta och fördela för att hitta musik som på något sätt faller dem i smaken. När teknologin erbjuder ett utbyte av musik i filformat till väldigt låga transaktionskostnader skapas ett flöde av musikfiler mellan individer sammanbundna av nätverk. Själva sättet att lyssna verkar förändras; i centrum står datorn, musikkatalogen är mycket stor och dessutom snabbt föränderlig och utbytbar. Man har möjlighet att söka igenom mycket musik i den digitala miljön. Tillgängligheten och överskådligheten och sökbarheten är stor, samtidigt, vilket inte är ovidkommande på något sätt, är det till en låg kostnad. Det är just här en viktig punkt ligger: vad erbjuder den nya situationen för musikhantering som den traditionella, ”analog”, inte kan? Oavsett svaret så kan vi konstatera att det är något väsentligt. Och svaret tycks vara långt ifrån så enkelt som ”gratis musik”.

Utbreddheten av handlandet och den systemiska förändringen av hantering av musikinformation utöver begränsande ”analog” ramar gör att det ligger nära till hands att tala om ett nytt sätt att lyssna på musik, som ett led i ett nytt sätt att kommunicera, informationsteknologimänniskornas egen nätverksinfluerade livsstil.

9.2 Kunskap - Vet man hur?

I varje tid finns det en kulturell kunskapsbas som varje individ förutsetts ta del av i sin utveckling som individ och samhällsmedlem. I fildelningsproblematikens normativa förklaringsmodell finns en tydlig åldersaspekt. Det är de unga som fildelar. Kanske kan man förklara det som att det i en tid av teknologisk förnyelse blir det helt naturligt att samhällets ”nyare” medborgare också är de som lättast tar till sig den kunskap som krävs för att använda den nya teknologin. De behöver inte ta till sig ny kunskap i relation till hur det varit förut, innan de teknologiska novationerna, de föds ju så att säga rakt in i situationen. De tar till sig av det som finns. Till viss del tror jag att det är så, men förvisso kan bilden också tyckas något förenklad. Kanske kan förklaringen kombineras med mer socio-kulturella inslag; varför unga snabbare adapterar sig till ny teknologi ligger i informationshanteringsens sociala aspekter: det är samhällets yngre individer som också har störst behov av en social rörlighet, som enklare bekräftas och realiserar med informationsteknologins verktyg.

Om vi konstaterar att informationssamhällets normativa förutsättningar går hand i hand med de teknologiska förutsättningar som informationssamhället har att bjuda på kan vi också konstatera att det är hos dem som lättast tar till sig den nya teknologin som den nya normativa dispositionen också tidigast uppträder. Fildelarna är med andra ord barn av sin tid. Och ändå är det bara början. I en undersökning utförd av brittiska YouGov utförd på 18 till 29-åringar konstaterades att 28 procent inte brydde sig om upphovsrätt överhuvudtaget. På frågan hur acceptabla vissa handlingar var på en skala mellan 0 till 10, där 0 var totalt oacceptabelt och 10 helt okej, fick ”att ladda ned piratkopierade låtar från nätet” strax över 5, medan ”att stjäla från en liten butik” fick strax under 1.⁶⁷ Om

---

⁶⁷ Se PC för Alla, 2004-08-14, av Jan Sundbladh. eller /www.yougov.com. YouGov är ett undersökningsföretag som använder sig av internetpaneler för att få fram material.

undersökningen bedrivits på en 10 år yngre grupp hade säkerligen acceptansen till nedladdning varit ännu högre.

De personer som stått för mycket av utvecklingen av programvara och nätverk har också ofta varit mycket unga. Vi kan påminna oss om att upphovsmannen till Napster, Shawn Fanning, då var en 18-årig collegestudent i Massachussets.

9.3 Möjligheter - Är det möjligt?

Fram till för 15 år sedan bestämde skivbolagen i stort sett helt över var, när och vilken musik som skulle släppas ut till offentligheten. Förvisso blossade en upphovsrättslig debatt upp också när kassetbanden kom, men dessas möjligheter för kopiering av musik kan inte jämföras med dagens möjligheter. Den parameter som har förändrats mest gällande påverkan av individernas normer är troligen systemvillkoren. Det är teknologin som bjuder upp till förändring i och med att tillgången till att skörda dess frukter blir mer allmän. Det är en mängd faktorer som spelar in. Några är givetvis att datorkapaciteten blivit stor nog (processorhastighet, lagringsutrymme), bredbandsutvecklingen och såklart att teknologin är tillgänglig för gemene man.

Ur ett hänseende kan det vara missledande att tala om ”uppkomna normer”. Det gesken av att det är en ny typ av människa som använder teknologi och inte tvärtom, människan som använder en ny typ av teknologi. Det som fört fram ett beteende, så att det kommit att förekomma i samhället just nu är i själva verket ett sammanfallande av möjligheter, kulturell acceptans och en uppnådd kunskapsbas på samhällsnivå. Respekten för upphovsrätten hade inte varit så stark på 1950-talet om det hade funnits bättre möjligheter att kopiera musik t ex. Det är alltså inte så att människan förändras i grunden, det är bara möjligheterna till normativa förändringar som förändras.

I siandet i framtiden finns det några lätta poänger att ta. Mp3-spelare har på ganska kort tid blivit små och behändiga apparater för mobilt bruk. De nya mobiltelefonmodellerna har Mp3-spelare inbyggda. Oavsett format, så har digitala musikspelare fortfarande en utvecklingspotential som man inte behöver vara IT-visionär för att se. I det kortare perspektivet utrustas exempelvis bilarna med mp3- eller annan spelare där ingen lagringsmedia behöver krånglas med (t ex. CD). Via sladdlöst nätverk kan den

musikintresserade förbereda sin omfattande *playlist* inför bilfärden hemma vid datorn, tanka över den till bilen så att den är redo och igång i den stund nyckeln sätts i tändningslåset. Datorn i bilen kunde också vara röststyrd exempelvis. Ännu är inte heller strukturerna för överföring av musikfiler mellan mobiltelefoner etablerade för gemene man. Det är lätt att föreställa sig att en tonåring *messar* över en låt till en kompis: ”Lyssna på den här!”. Överhuvudtaget kan lagringsmedia i form av plast (och därmed med snävare lagringsbegränsningar) helt utkonkurreras av filformat. Men där är vi inte ännu.

Ändamålet helgar medlen, brukar man säga. Med teknologins ökade grad av transcendens förskjuts också fokus från vad man *kan* göra till vad man *vill* göra, även om de två är förbundna med varandra. För att tala normteori, viljan är beroende av kognitionen, som i sin tur påverkas av systemvillkoren. Man kan inte vilja utträta något innan man har möjlighet att tänka det, och tänkandet är påverkat av de symboler och den omgivning man vistas i. Jag vill här knyta åter till dagens teknologi och dess inneboende systemvillkor. Vi ser vad man kan göra med ljud, bilder och tecken, och därmed kommunikationen, medan systemvillkoren i många fall inte är utvecklade nog att kunna tillfredsställa våra visioner. Bandbredden, lagringsmedia, telebolagens prissättningar, mobiltelefonerna – listan kan göras längre -, inget av dessa, förstår vi, har ännu nått sin maximala status. Därmed förstår vi också mer än vad vi är förmögna till att utträta. Vi *vill* mer än vi *kan*.

9.4 Samhället som s-kurva

Vi ser hur idén om upphovsrättens ersättning är ett samhällsorienterat fenomen. Med industrialismen och dess teknologiska landvinningar uppstår nya juridiska frågeställningar. Strukturerna börjar ta form i ett alltmer moget industrisamhälle, för att närma oss Ewermansk terminologi.

Vi kan konstatera att vi rör oss någonstans omkring hur samhället och rätten sitter ihop. I det här ligger hur rätten, som en del i samhällsfundamentet, också formar förutsättningarna för ekonomin och marknaden. Genom att rätten skapar incitament å ena sidan och sanktioner och rättsliga hinder å andra sidan styrs också den ekonomiska utvecklingen, i den mån den kan styras. När rätten, med därtill anpassade marknadsaktörer, utgör den samhälleliga överbyggnaden för ett samhälle i paradigmatis

förändring hamnar den också i oundviklig konflikt med det nya paradigmet förtrupper. Innovatörerna och entreprenörerna i "Världsbild 4" finner sig kämpande inte bara med sina visionära uppgifter utan även mot det föregående paradigmet strukturella kvarlåtenskap definierat inom "Världsbild 2".

Vi får påminna oss om att inte heller rätten är homogen i sig. Även om vi språkligt sett, och administrativt sett, ser och beskriver rätten som en homogen kropp får vi inte glömma dess nyanser. Olika rättsregler har olika ursprung. Delar av straff- och civilrätten kan benämnas vara klassisk i den meningen att dess ursprung kan spåras tusentals år tillbaka, medan delar av t ex skatterätten är starkt politiserad och mer ideologibaserad och förändras i takt med vilka politiska strömningar som har inflytande i landets riksdag för tillfället. Så, även om språket lätt ger skenet av rätten som något alltigenom likadant, och därmed alltigenom i samma takt föränderligt kommer jag till slutsatsen att rätten är inte homogen. Med följderna att olika delar av rätten förändras utefter olika orsaker och därmed i olika takt. Härifrån är det inte långt bort att konstatera att den del av rätten som styr mellanmänniska relationer liksom den marknadsreglering som har sina rötter i den västromerska rätten inte radikalt kommer att förändras i det närmaste. Människan som en del i en social kontext är sig lik, oavsett medium för kommunikation. Detta gäller alltså de centrala delarna av straff- och civilrätten. Däremot gällande delar av den rättsliga regleringen som är tidstypiska, de delar som växt fram under den epok eller tidsrymd som kan beskrivas som industrisamhället, kommer också att försvinna i samma takt och ersättas med nya regler definierade inom informationssamhällets paradigm.

9.4.1 Att rätten följer teknologiska landvinningar är inget nytt

Grovt sett kan man konstatera att den legala historien följer i fotspåren av den tekniska utvecklingen. Det är först när det är möjligt att utföra en handling som den kan kräva en rättslig reglering. För att ta ut den stormiga upphovsrättsliga debatten av idag i ett större perspektiv kan vi titta på hur upphovsrätten till musik i huvudsak kom till. Debatten idag gäller inspelade verk som når en, upphovsrättsligt sett, okontrollerad spridning i den digitala kulturen. Om vi i betraktandet av historien lämnar live-musiken därhän, enda möjligheten att ta del av musik har ju genom större delen av historien varit att befinna sig i närheten av den plats där den uppförts, dvs. spelats live. Det kan ha gällt allt från de

stora klassikerna Mozart och Beethoven till flöjtmusik på en marknad. Det innebär att musiken, som skyddsvärd vara, inte egentligen kunnat existera förrän man kunnat spela in den.

Edison uppfann fonografen 1877 och Berliner grammofonen 10 år senare. I och med detta kunde plötsligt uppträdanden bevaras och återuppspelas i så länge som lagringsmediet tillät. Den första kommersiella ljudradiosändningen skedde 1920 i Pittsburgh, USA. Det var först när teknologin möjliggjorde att upphovsmäns verk spelades in och spelades upp som det kunde höjas röster för att upphovsmännen skulle erhålla någon slags ersättning för detta. 1929 hölls en konferens i Haag, anordnad av the International Labour Organisation (ILO), som representerade musikerkåren. Det beslutades via en resolution att artisterna borde få en ekonomisk och moralisk rätt till sina prestationer. Sverige får sin första egentliga upphovsrättslag 1919 och STIM bildas 1923. Svenska radio startar omkring den här tiden sina första försökssändningar.⁶⁸

Vi ser med andra ord att det är teknologiska framsteg som möjliggjort den ursprungliga upphovsrätten, och det är teknologiska framsteg som möjliggjort de sociala förändringar som ingår som kärna i dagens upphovsrättsliga debatt. Skillnaden ligger i synsättet på artefakterna. Industrialismen är och en materialistisk kultur, det är sakerna i sig som äger värdena. Hur går det ihop med lättkopierbara immateriella tillgångar i informationsform?

9.4.2 Definitionen av fenomenet som ett problem

9.4.2.1 Pirat i sikte, bevara oss väl

I anammandet av den Ewermanska bilden av samhällsutvecklingen är det inte svårt att se utifrån vilket paradigm fildelarnas aktiviteter har definierats. Fildelningsproblematikens olika aktörer befinner sig med utgångspunkt i olika ”världsbilder”. I ordet ”pirat” förutsätts en olaglighet i de utförda handlingarna. Det är framförallt skivindustrin (i USA) som mest aktivt har agerat för att stämna och skrämna fildelare. Eftersom skivindustrin (i vart fall de stora representanterna) får betecknas som representerande främst industrialismens ”mogna” paradigm är det också på sin plats att dessa lobbar för att beteckna de företrädare för informationssamhällets paradigm som inte beter sig efter föregående paradigms koder. Dessa stigmatiseras som lagöverträdare, ”pirater”.

---

⁶⁸ Se under fliken Historik på <http://www.stim.se/>

9.4.3 Det normativa avantgardet?

Emile Durkheim ansåg att viss kriminalitet tycktes kunna ha en progressiv roll i den sociala förändringsprocessen och utgöra ett slags normativt avantgarde föregripande en kommande, mer allmän, norm. Som en förtrupp för vad som komma skulle. Han konstaterade också att de individer eller grupper som var särskilt framsynta i att ta till sig nya förutsättningar i tider av förändring också löpte risk att stigmatiseras som kriminella enligt rådande rätt.

”Where crime exists, collective sentiments are sufficiently flexible to take a new form, and crime sometimes helps to determine the form they will take. How many times, indeed, it is only an anticipation of future morality –a step toward what will be!”⁶⁹

Durkheim går vidare med ett talande exempel kring den av atensk lag dömda Sokrates:

”According to Athenian law, Socrates was a criminal, and his condemnation was no more than just. However, his crime, namely, the independence of his thought, rendered a service not only to humanity but to his country. It served to prepare a new morality and faith which the Athenians needed, since the traditions by which they had lived until then were no longer in harmony with the current conditions of life.”⁷⁰

Om vi tänker oss att det ”kriminella avantgardet” inte behöver vara så framsynt som Sokrates var i relation till Atenarna kan vi likväl tänka oss att en viss typ av normstyrd aktivitet i ett samhälle förebådar en kommande utbredning av samma norm. Detta genom att jämkas samman det Durkheimska uttalandet med konflikten mellan Hydén och Ewermans samhällseror. De mönster som har funnit sina politiska och juridiska representationer i den förhärskande eran genomsyrar också större delen av samhället. Konflikten uppstår när en ny tid randas, en ny kärnteknologi⁷¹ med nya innovatörer med nya innovationer som kräver nya mönster att existera i. För att knyta åter till Durkheims tankar kring samhällsförändring:

---

⁶⁹ Durkheim. *Rules of sociological method*. Sid. 71.

⁷⁰ Sid. 71.

⁷¹ Se t ex. Hydén sidorna 28-29.

”Every pattern is an obstacle to new patterns, to the extent that the first pattern is inflexible.”⁷²

För att knyta an till Ewerman, så låter vi Durkheims tankegångar leda oss in på att det i den nya informationserans kölvatten alltså måste uppstå konflikter mellan denna och den rådande industrieran. En sådan konflikt kan då sägas vara kampen om upphovsrätten. I en teknologiskt progressiv miljö fokuseras på möjligheter med den nya teknologin och inte hur skyddet och respekten för ett i den äldre eran utvecklat rättsinstitut skall uppehållas. I en tillspetsad omskrivning av titeln på Rudyard Kiplings gamla bok kan man uttrycka det som:

”Industrisamhället är industrisamhället och informationssamhället är informationssamhället, och aldrig mötas de tu”

10 Reflektioner över lagen och immaterialrättens dilemma

”Mästaren sade: Ingen har jag sett som älskar det rätta lika högt som det sköna”⁷³

-Konfucius

Varför kan det vara värt att tala om immaterialrättens idé?

För att förstå hur en norm uppstår måste ofta en mängd faktorer ses över. Ändå är det troligen ofta svårt att samtidigt överblicka alla relevanta skeenden i ett samhälle eller en grupp individer och därpå förstå helheten. Jag har valt att försöka lyfta fram de aspekter som jag via en normteori anser vara relevanta och förklarande. Att individer i mycket påverkar och styrs av normer i sitt handlande ligger som grundförutsättning här. Olika miljöer utgör olika förutsättningar för vilka normer som kommer att påverka individen. En aspekt som kan utvecklas är den digitala miljön kontra immaterialrättens utformning, som påverkansfaktor för normer.

---

⁷² Durkheim, sid 70.

⁷³ Konfucius (551-479 f.kr.). Henrikson & Hwang (1966). *Samtalen med Konfucius / tolkade av Alf Henrikson & Hwang Tsu-yü*. Stockholm: Geber. Sidan 61.

Immaterialrätten är abstrakt och bygger i viss mån på respekt. Att ladda ner en låt är inte att ta något från någon i den meningen att denne någon blir av med något. Objektet finns ju kvar. Att det handlar om att göra kopior kan ha en poäng på så vis att en eventuell normativ uppfattning om att det är fel att stjäla aldrig aktualiseras. Således uppstår inte någon konflikt eller samvetsbetänklighet hos den som laddar ner. Kvar blir då den rätt till ersättning upphovsrättsinnehavaren har. En del av dilemmat kan då tänkas vara upphovsrättens abstrakthet. Upphovsrätten är främst ett ekonomiskt skydd för en intellektuell prestation. Bristen på något materiellt i händelseförloppet, inget traderas, inget materiellt byter plats, i det digitala informationsflödet ger att det enkom handlar om en respekt för upphovsrätten huruvida upphovsrättsinnehavaren skall ersättas eller ej. Och en sådan respekt kan tummas på, om det sker utan sanktioner. Det är svårare för nedladdaren att känna respekt för upphovsrätten ju större och enklare det digitala flödet sker/är och ju mindre verkligt det känns att man faktiskt påverkar omvärlden. Upphovsrättens dilemma kan då i viss mån vara dess abstrakthet.

11 Avslutning

Det finns goda poänger i att tala om en 'analog' kontra en 'digital' tidsålder. Den digitaliserade teknologin av idag erbjuder en strukturell förändring av informationshantering. Den rättsliga regleringen är i sin tur till stor del utformad efter hur det brukar ha sett ut, det vill säga utefter en "analog" spridning av musik. Marknadsaktörerna har vuxit upp på en marknad utformad efter "analoga" förutsättningar och i samklang med de rättsliga förutsättningar som legat för handen. Skivbolagen och marknadsaktörerna såväl som lagstiftningen är med andra ord formade efter 'analog' förutsättningar. Här i någonstans ligger konflikten. För lagstiftningen tycks det finnas tre möjliga vägar att gå:

- I. Den repressiva, med ett inskränkande av många av de fördelar uppkomna i den digitala miljön. Allt för att upprätthålla de systemiska förutsättningarna formade i den 'analog' traditionen.

- II. Den följsamma, med ett accepterande av att ersättningen för artister och upphovsmän måste ske på något annat eller något nytt sätt. Allt för att inte verka hindrande för informationsflödet eller inskränkande av den personliga integriteten.
- III. Medelvägen (den gyllene?), ett mellanting av ovanstående. Både bevara de digitala fördelarna och tillförsäkra ersättning åt upphovsrättsinnehavare.

Om vi drar s-kurvemetajoren till sin spets medför det att lagstiftaren till en början kommer att följa den repressiva linjen men sedan gå åt det följsamma. Informationsteknologins mest framsynta nyttjare riskerar initialt att betraktas som kriminella och teknologins eventuella fördelar att strypas för att passa in i den normativa mall definierad utefter traditionella kriterier. Förslaget till ändringar i upphovsrättslagstiftningen följer mycket riktigt en repressiv linje såtillvida att kretsen för vilken det är lagligt att kopiera upphovsrättsskyddat material krymps. Nya regler föreslås också om skydd för tekniska åtgärder, t.ex. kopieringsspärrar och krypteringar av upphovsrättsligt material.

Om vi låter ”den nya tiden” beteckna den nya eran, informationseran, med digitala hjälpmedel för musikspridning och ljudlagring så kan man extrahera vissa pro et contra-resonemang gentemot den föregående eran. Hur blir den nya situationen för musikkonsumenterna och upphovsmännen? Vad finns det för fördelar, vad hamnar med andra ord på pro-sidan?

Ett specifikt exempel för informationsteknologins PR-mässiga fördelar är när det skotska bandet Franz Ferdinand för första gången kom till USA för att spela. Publiken kunde sjunga med i låtarna, och detta trots att bandet ännu inte släppt en skiva ännu. Fildelningen hade starkt bidragit till bandets framgångar.⁷⁴ Detta visar att problemet med förlorad ersättning till upphovsmän inte är så svart eller vitt som skivindustrin tycks vilja uttrycka det. Man kan konstatera att systemvillkoren blir något förändrade.

---

⁷⁴ Se Artikel på http://www.hero.ac.uk/uk/studying/archives/2004/sharing_with_franz6625.cfm från 040829, eller artikel på <http://news.bbc.co.uk/1/hi/scotland/3667409.stm> av Stephanie Todd, BBC News Online Scotland, från 040429.

Från att artister och låtskrivare knöts till skivbolag ungefär som anställda till vilken korporation som helst under såväl Elvis Presleys som ABBA:s tid har situationen förändrats avsevärt. Förvisso är inte marknaden som helhet förändrad ännu, den styrs fortfarande i mycket av stora aktörer som tar fram artisttalanger, tycker sig förädla dessa och tilldela dem ett låtmaterial menat att hamna på listorna världen över. Skillnaden med den decentralisering vi får på köpet med Internet och ett digitalt musikinformationsutbyte blir att den bestämmande makten över vilket material som skall bli allmänt tillgängligt och vilka artister som skall komma fram ur sina källarhål till viss del skjuts över på konsumenterna. Från att skivbolagsbossar bestämde vilka låtar som Elvis skulle sjunga och var han skulle sjunga dem har nutida musiker helt enkelt möjligheten att plugga in sina källarhål rakt in på Internet. Det hörs ofta röster som hävdar att vissa artister som idag är stora aldrig hade haft chansen att förädla sin talang i dagens klimat. Att dagens musikbranschs slit-och-släng-klimat hade dödat dessa talanger redan i sin linda, de behövde några album på sig, ett skivbolag som vågade tro på dem, innan de kunde producera det gudabenådade låtmaterial de idag gör. Jag väljer att se saken ur ett annat perspektiv. Eftersom det var skivbolagen som styrde vilka som skulle få plats i strålkastarljuset, och ingen annan, så har det också funnits otaliga talanger som aldrig kommit fram, för att de inte hade de attribut som föll skivbolag i smaken för tillfället. Min poäng är att det är av godo att det inte är multinationella skivbolag som sitter med en maktfullkomlig bestämmanderätt över vilka ”akter” som skall erbjudas konsumenterna, utan att det snarare är något som skall göras upp emellan konsumenter och artister/upphovsmän. Kan mellanhändernas funktion ersättas så har mellanhänderna inte längre någon funktion.

Låt vara att det här låter något idealiserat. Problematiken förenklas i framställningen men saknar för den skull inte grund. Någon äldre framgångsrik artist sa en gång att ”*förr var man i stort sett garanterad framgång i det att man fick skivkontrakt, det svåra var att få skivkontrakt. Idag kan nästan vemsomhelst få skivkontrakt, det svåra är att nå framgång*”. Det är talande för problematiken.

Att fildelning blivit en så omtvistad historia beror onekligen mycket på att det handlar om stora ekonomiska belopp. Att fildelning är så utspjutt samt att det överhuvudtaget kan handla om stora belopp tyder i grunden på att det finns ett oerhört stort intresse hos

människorna för musik. Artister, upphovsmän och musikkonsumenter kommer alltid att finnas. Det är kommunikationen dem emellan som förändras.

Och det är där vi befinner oss: informationstekniska hjälpmedel lägger om kursen för själva sättet att kommunicera, och det är den dynamiska kombinationen av det sociala och det tekniska som ger djupet i förändringen. Vi står inför en informationshantering av en karaktär som människan aldrig tidigare stått inför. Teknologin är en integrerad del i samhällets alla nivåer, i individens vardagssysslor. Människan har lagt sig till med en livsstil där informationsteknologin utgör en naturlig del i hennes handlande och, inte minst, tänkande. Castells skriver:

”Den potentiella integrationen i samma system av text, bilder och ljud som interagerar från många håll, i vald tid (real eller fördröjd) inom ett globalt nätverk med enkelt och billigt tillträde, förändrar faktiskt kommunikationens karaktär fundamentalt. Och kommunikationen formar i avgörande grad kulturen...”⁷⁵

Samtidigt integreras teknologins fördelar hos samhällets grupper i olika hastighet och på olika sätt. Informationsteknologin utnyttjas av de initierade, men de initierade är många och blir fler och fler. Det finns inget sätt att undkomma när själva samhället är integrerat, både strukturellt och i individens kognitiva bagage, tänkandet, symbolerna. I integreringen närmar vi oss den tekniska transcendensen. Vi är uppkopplade, sammankopplade, utan att vara medvetna om det. Vi är hybrider.

---

⁷⁵ Castells. *Informationsåldern. Band 1: Nätverkssamhällets framväxt*, sidan 376.

Källförteckning

11.1 Litteratur

Baier, Matthias (2003). *Norm och rättsregel. En undersökning av tunnelbygget genom Hallandsåsen*. Lund: Sociologiska institutionen.

Bernitz, Ulf (2004). *Immaterialrätt och otillbörlig konkurrens:[upphovsrätt, patent, mönster, varumärken, namn, firma, otillbörlig konkurrens]*. Stockholm: Jure.

Castells, Manuel (2000). *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 1: Nätverkssamhällets framväxt*. Uddevalla: Daidalos.

Durkheim, Emile (1958). *The rules of sociological method*. Chicago: University of Chicago (1938 års översättning).

Esaiasson, Peter (2003). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Ewerman, Anders & Hydén, Håkan (1997). *IT och social förändring*. Byggeforskningsrådet.

Hydén, Håkan (2002). *Normvetenskap*. Lund: Sociologiska institutionen.

Håkan Hydén, *Rättsregler: en introduktion till juridiken*. Studentlitteratur, Lund 2001

Hydén, Håkan (red. 1998). *Rättssociologiska perspektiv på hållbar utveckling* (urval av artiklar). Lund: Sociologiska institutionen.

Koktvedgaard, Mogens & Levin, Marianne (2002). *Lärobok i immaterialrätt*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Konfucius (551-479 f.kr.). Henrikson & Hwang (1966). *Samtalen med Konfucius / tolkade av Alf Henrikson & Hwang Tsu-yü*. Stockholm: Geber

Rosén, Jan (1998). *Upphovsrättens avtal: regler för upphovsmäns, artisters, fonogram-, film, och databasproducenters, radio-, och TV-bolags samt fotografers avtal. 2:a upplagan*, Stockholm: Norstedts Juridik.

Svenning, Conny (2000). *Metodboken*. Eslöv: Lorenz förlag.

11.2 Webbadresser

www.antipiratbyran.com

www.apple.com/itunes

www.hsv.se

www.ifpi.se

www.ncb.dk

www.piratbyran.org

www.poplife.se

www.riaa.com/default.asp

www.sami.se

www.stim.se

www.SuNET.se

www.theregister.co.uk

11.3 Artiklar

artikel på <http://news.bbc.co.uk/1/hi/scotland/3667409.stm> av Stephanie Todd, BBC News Online Scotland, från 040429

artikel i Dagens Nyheter, 010515, av Mattias Lundell

artikel i Dagens Nyheter, 040226, av Niklas Wahllöf

artikel i Dagens Nyheter, 040823, av Olof Sandström

artikel publicerad på HERO – Higher Education & Research Opportunities in the United Kingdom http://www.hero.ac.uk/uk/studying/archives/2004/sharing_with_franz6625.cfm, 040829

artikel på http://www.idg.se/ArticlePages/200408/12/20040812155830_IDG.se 142/20040812155830_IDG.se142.dbp.asp Publicerad 040812, av Mikael Pawlo

artikel i Internetworld, av Lisa Bjerre, 040824

artikel i PC för Alla, av Jan Sandbladh, 040811

artikel publicerad på www.theregister.co.uk av Ashlee Vance, 040825.

11.4 Offentligt tryck

Lag (1998:112) om ansvar för elektroniska anslagstavlor.

Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Regeringens proposition 1999/2000:86 *Ett informationssamhälle för alla*

Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället.

11.5 Rättsfallsförteckning

NJA 2000 s. 292, *Mp3-avgörandet*

NJA 1996 s. 79, *BBS-avgörandet*